

* The State Archives-Kotor Historical Archives
Stari grad 318, 85 330 Kotor, MNE
Tel. +382 32 325-178, E-mail: notar@cg.yu
The president of the Centre for the Preservation
and Presentation of Kotor Documentary Heri-
tage «NOTAR», pf. 83, Stari grad 477, 85 330
Kotor, MNE
Tel/Fax + 382 32 304 817; 304 816; + 382 69
056 342; E-mail: pejsib@cg.yu; <http://www.cdknotar.cg.yu>

PEJOVIĆ, Snežana, *Disaster Planning in Archives: Forgotten Duty in Montenegro? Atlanti, Vol. 18, Trieste 2008, pp. 87-101.*

Original in Montenegrin, abstract in English, Italian and Slovenian, summary in English

Key words: *disaster plan, cultural heritage, archives, the State Archives of Montenegro, private archives, record offices, earthquake, archival legislation, protection and security of archives, archival buildings and equipment, preliminary measures for the protection and preservation of archives, recovery procedures, Strategy of National Security of Montenegro, state funds and Archives budgetary line for emergency needs.*

Following the experience of Montenegro during the last earthquake in 1979, as well as during the transitional changes, this paper focuses on the necessity for high quality disaster plans in archives and their importance, as well as on the prerequisites for their implementation in practice. The paper gives the

1. Zemljotres od 15. aprila 1979. godine, koji se dogodio u 7 časova i 19 minuta (po lokalnom vremenu) nažalost, pripadao je klasi katastrofalnih. Ovaj zemljotres je posjedovao magnitudu od 7.0 jedinica Rihterove skale. Cijelo Crnogorsko primorje bilo je zahvaceno intenzitetom od IX stepeni Merkalijeve skale. Naučnici su dokazali da se inače čitavo crnogorsko primorje karakteriše znatno većim seizmičkim hazardom nego unutrašnji dio Crne Gore. Međutim, ovaj potres je zahvatio, doduše slabijim intenzitetom, i znatan dio unutrašnjeg dijela.

2. Na primjer, prema Zakonu o opštenarodnoj odbrani («Službeni list SFRJ», br. 21/82), Savezno izvršno veće donosi 1983. Uredbu o jedinstvenim osnovama za organizovanje sistema osmatranja i obaveštavanja u društveno-političkim zajednicama. Pod tačkom 4, nakon svih ratnih opasnosti, navodi se «otkrivanje i praćenje opasnosti od elementarnih nepogoda (zemljotresi, poplave, oluje, klizanje zemljišta i dr.) i tehničkih nesreća (saobraćajni udesi, nesreće u rudnicima i dr.) i posljedica tih opasnosti».
(http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uradni_listi/00000218.pdf)

Planiranje za slučaj opasnosti u arhivima: zaboravljena obaveza u Crnoj Gori?

Uvod

Kada je riječ o planiranju za slučaj opasnosti ili vanredne situacije u crnogorskim arhivima, trebalo bi možda početi osvrtno na veliko iskustvo koje je imala Crna Gora u jednoj od većih prirodnih katastrofa. Na konkretnom primjeru moguće je pokazati kako su se i kojoj mjeri su se sprovodili tadašnji planovima za vanredne situacije.

Kada je 1979. godine široko područje Crne Gore bilo pogođeno zemljotresom velikog inteziteta¹, postojali su planovi koji su predviđali niz aktivnosti društvene zajednice i pojedinih subjekata u vanrednim situacijama, pa između ostalog i za zaštitu kulturnog nasljeđa. Planovi u tadašnjoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji bili su obavezni i usvajani su, kako na nivou bivše zajedničke države, federacije, tako i na nivou njenih članica, republika, i svih pravnih subjekata. Oni su bili dio opštenarodne odbrane i društvene samozaštite i legislative koja je regulisala to pitanje². Spadali su u strogo povjerljive propise za čije osavremanjavanje i realizaciju je obično bilo zaduženo jedno lice i ono je brinulo, uz konsultacije sa rukovodiocima u organizaciji, o eventualnoj primjeni plana. Treba naglasiti da su u ovim planovima, uz predviđene aktivnosti u vanrednim situacijama, bile zacrtane i preventivne mjere za zaštitu ljudskih života i materijalnih dobara u cilju sprečavanja katastrofa i ublažavanja posljedica njihovog dejstva. Što je posebno važno, redovno se sprovodila obuka i trening svih subjekata. Ipak, mora se primjetiti da je u tom dobu komunističkog društvenog poretka težište planova bilo na slučajevima ratne opasnosti i raznih diverzija, dočim se manje pažnje poklanjalo razradi aktivnosti kada su u pitanju elementarne nepogode ili razni oblici štetnog djelovanja ljudskog faktora (neodgovoran odnos prema kulturnom blagu, ne sprovođenje primarne zaštite kulturnog blaga, razni nepovoljni oblici djelovanja ljudskog faktora, kao otuđivanje kulturnog blaga, nezakonita trgovina, krađe i sl.).

Zemljotresi, koji su i tokom proteklih stoljeća u više navrata pogađali ovo vrlo trusno područje, uprkos lošem prethodnom iskustvu u pogledu trajnih oštećenja kuturne baštine, nisu bili u žiži interesovanja tadašnjih planera zaštite. Tako je u konkretnoj situaciji praksa ukazala da je, uprkos postojanju pomenutih planova od strane svakog subjekta, ovaj iznenadni i katastrofalan događaj iz aprila 1979.

godine izazvao pravu pometnju. Primarna je bila borba za spašavanje ljudskih života i lične imovine, pa potom obezbjeđenje nužnog smještaja za stanovništvo i uspostavljanje funkcionisanja zdravstvene i sličnih službi koje su od vitalnog interesa. Tek nakon određenog vremena i postepenog smirivanja kataklizme, počele su se sprovoditi neke od planiranih mjera i djelimično su se primjenjivala uputstva o spašavanju i zaštiti pojedinih kategorija kulturnog blaga³.

Iz ovog iskustva može se izvući nekoliko pouka. Kao prvo, iako je postojala razrađena državna strategija u pogledu planskog djelovanja u vanrednim situacijama, pokazalo se da u slučaju prirodne katastrofe koja se pojavljuje iznenada, strah i borba za egzistenciju prevladavaju brigu o kulturnom nasljeđu. Ovo iskustvo nas navodi da pri kreiranju planova za djelovanje u vanrednim situacijama njihovo težište treba što je moguće više postaviti na prevenciji, što znači da treba predvidjeti, obezbjeđivati i sistematski sprovoditi sve aktivnosti maksimalne zaštite u tzv. normalnim okolnostima kako bi se preduprijedila katastrofa, odnosno ublažile njene posljedice i štetno djelovanje. Takođe, posebnu pažnju treba posvetiti fazi nakon vanrednog događaja i aktivnostima na otklanjanju posljedica njegovog štetnog dejstva.

Sljedeća stvar koja se u konkretnoj situaciji pokazala i na što arhivisti treba da obrate pažnju je da je u svim aktivnostima nakon zemljotresa prioritet dat nepokretnom spomeničnom blagu. Pokretno, posebno oštećenje kod arhivske građe, bilo je obuhvaćeno više paušalnim analizama, bez vizije i preciznih planova za otklanjanje posljedica oštećenja i sprečavanja daljeg propadanja. Tako se desilo da je veliki dio arhivskog materijala dodatno oštećen ili uništen nakon zemljotresa. Znatan dio je još uvijek, nakon gotovo 30 godina od ove katastrofe, u fizičkom stanju u kakvom je bio u momentu spašavanja i/ili pohranjen u neadekvatnom smještaju koji je tada određen, kao nužan i privremen!

Sticajem okolnosti najveći dio arhivske građe koji se nalazio u depoima crnogorskih arhiva je uglavnom ostao neoštećen. To je bio slučaj i sa najstarijom građom u Crnoj Gori koja se čuva u Istorijskom arhivu u Kotoru. Ona je bila smještena u betonskom aneksu starog zdanja koji je nekoliko godina ranije namjenski sazidan za arhivske depoe. Ipak u većini arhiva je bilo potrebno da se, radi težih oštećenja zgrada i obaveze vršenja sanacije objekata, arhivska građa privremeno dislocira⁴.

Na drugoj strani, veliki dio arhivalija koji se nalazio van državnih i lokalnih arhiva, u crkvama, muzejima, privatnim kolekcijama, registraturama, bio je znatno oštećen, bilo da je oštećenje nastalo usljed rušenja objekata gdje su se nalazile arhivalije ili u uobičajenim post zemljotresnim pojavama, kao što je obilna kiša i poplave, ili kasnije zbog neadekvatnog „privremenog“ smještaja i/ili stalnog seljenje već oštećenih arhivalija. Borba sa posljedicama ove stihije trajala je godinama kasnije, a one su evidentne i danas. Jer nakon svih nedaća uslijedilo je raščićavanje ruševina, pa su sa gomilama građevinskog otpadnog materijala često nestajali zauvijek čitavi arhivi raznih organizacija, preduzeća, fabrika⁵. Brojne arhivalije su bile odložene u neadekvatne prostore gdje su obično ostale trajno pohranjene i neminovno propadale (kao npr. vrijedna dokumentacija prvog poratnog pomorskog preduzeća «Jugooceanije» koja je

overview of the situation with regard to the implementation of measures for the preventive protection of archival material in the State Archives and with other owners. The question is discussed as to whether archival sources should be a part of other professional and scientific data necessary for the drafting of quality disaster plans, like those of seismologists, meteorologists, military experts, and others

PEJOVIĆ, Snežana, La prevenzione dei disastri naturali negli archivi: un dovere dimenticato in Montenegro? Atlanti, Vol. 18, Trieste 2008, pp. 87-101.

Seguendo l'esperienza del Montenegro durante l'ultimo terremoto del 1979, e durante il cambio di governo, questo articolo analizza la necessità di un piano per i casi di calamità che colpiscono gli archivi, nonché sui prerequisiti per il loro sviluppo pratico. L'articolo dà uno sguardo generale sulla situazione, con particolare riferimento allo sviluppo di misure per la protezione preventiva del materiale archivistico negli Archivi di Stato e di altri possessori. Si discute inoltre sul fatto se le fonti archivistiche debbano venir inseriti in altre basi dati pro-

3. Prema izvještajima iz tog perioda, neposredno nakon 15. aprila 1979. u Republičkom sekretarijatu za nauku i kulturu formiran je Koordinacioni odbor od predstavnika republičkih organizacija i zajednica iz oblasti obrazovanja, kulture i nauke, koji je prikupio i obradio prve informacije o stanju kulturno-istorijskih spomenika i odredio prve aktivnosti. Do 21. maja je izvršeno, uz pomoć stručnjaka iz drugih jugoslovenskih republika, evidentiranje stradalih pokretnih i nepokretnih spomenika kulture, kada su saopšteni i prvi izvještaji. Rep. sekretarijat za nauku i kulturu, a 28. juna su imali iscrpnu analizu o stanju, kao i o mjerama zaštite koje se preduzimaju. Među desetinama hiljada oštećenih ili uništenih pokretnih spomenika kulture našli su se brojni i dragocjeni primjerci arhivskog kulturnog blaga. Za otklanjanje posljedica zemljotresa oformljen je bio Rep. društveni savjet za pitanja obnove i izgradnje područja postradalog od zemljotresa. Odmah se uključio i UNESCO koji je donio Rezoluciju o pomoći Crnoj Gori, uvrstio područje Kotoru u Listu svjetske prirodne i kulturne baštine i dao materijalnu potporu za stručnu pomoć. God. 1981. osnovan je Međunarodni konsultativni odbor za obnovu i izgradnju postradalog područja SR CG. (*Uvodna riječ predsjednika Organizacionog odbora dr Slavka Mijuškovića*, u: *Kulturna baština Balkana i seizmički problemi, Radovi sa simpozijuma, Budva, 15. i 16. IV 1982*, Titograd 1983.

4. Npr. Arhiv u Herceg-Novom, gdje je zgrada bila veoma oštećena, arhivi u Budvi i Baru su dobili nov prostor, zgrade u Kotoru i Cetinju su sanirane, a za najstariju građu Kotorskog arhiva obezbjeđen je reprezentativan prostor u starom jezgri grada koje je tada stavljeno pod zaštitom UNESCO, pa su stari fondovi preseljeni tamo.

5. Navešćemo neke u Kotoru: znatan dio arhivske građe Opštine Kotor, Radne organizacije za urbanizam, projektovanje, izgradnju i održavanje «Kotor», fabrike kozmetike «Riviera» koja je osnovana između dva svjetska rata i sl.

fessionali e scientifici necessari alla stesura di piani anti calamità, come quelli dei sismologi, dei meteorologi, degli esperti militari, ed altri.

PEJOVIĆ, Snežana, Planiranje nesreć v arhivih: se je na to v Črni gori pozabilo? Atlanti, Zv. 18, Trst 2008, str. 87-101.

Če gledamo na razmere v Črni gori po potresu leta 1979 in potem v času tranzicije, v pričujočem prispevku dajem nekaj pogledov na planiranje nesreć v arhivih in na pomembnost, kako se pred njimi zaščitimo in poudarjam teorijo in prakso, kako te zadeve na tem področju in v usakdanjem življenju izgledajo. V prispevku dajem pregled nad tovrstnim stanjem in s posebnim pogledom na izvrševanje meril na področju zaštite arhivskega gradiva v državnem arhivu in pri ostalih imetnikih. Tako nastaja vprašanje, ali naj bo pri planiranju varnostnih vprašanj v primeru nesreć arhivistika enako pomembno obravnavana kot imajo to druga področja kot seizmologi, meteorologi, vojska in drugi.

preseljena u staro i napušteno utvrđenje iz doba Austrougarske izvan gradskog jezgra). Malobrojni arhivisti nisu mogli biti prisutni na svakom mjestu, a svijest građana, osim u iznimnim slučajevima, nije bila na takvom nivou da su shvatali da bespovratno uništavaju dio sopstvene istorije.

Arhivski izvori o uništavanju arhivskog blaga u prošlost: pomoć u planiranju zaštite i prevenciji?

Zakoni i planovi za vanredne situacije predviđaju da se planiranje zasniva i na naučnim i stručnim rezultatima i obavezuju se određene institucije, kao seizmološki zavod, meteorološka služba, vojne organizacije i dr. da kontinuirano istražuju i obezbjeđuju podatke iz domena svoje struke. Zar i arhivi ne treba da budu jedna od tih institucija? Da li bi arhivski izvori o oštećenjima arhivske građe ili njenom uništavanju u prošlosti u raznim iznenadnim okolnostima, mogli pomoći kod budućih planiranja i prevencije drastičnih oblika njenog propadanja, pitanje je koje se nakon iskustva u zadnjem zemljotresu u Crnoj Gori nametnulo arhivistima, prvenstveno onim u Kotorskom arhivu.

Zemljotres 1979. godine podstakao je arhiviste iz Istorijskog arhiva Kotor, gdje se čuvaju najstariji arhivski fondovi u Crnoj Gori, da pokušaju kroz projekte istraživanja i objavljivanja arhivskih izvora o zemljotresima u prošlosti, da skrenu pažnju na važnost buduće preventivne i pravovremene zaštite ovog kulturno blaga. Po mišljenju tadašnjeg direktora i predlagača ovakvog projekta, dr Miloša Miloševića, takva jedna zbirka bila bi «višestruko potrebna, jer bi iz nje i seizmolog iščitavao nagovještaje, ili odgovore za svoje stručne dileme, istoričar bi nalazio opise tragičnih trenutaka razaranja i njihovih posljedica, a sociolog i književnik osluškivao njihove tananije odjeke u čovjekovoj duši... O takvoj priželjkivanoj zbirci govorili su i naši stručnjaci, kao i strani (da pomenemo eksperte UNESCO-a), prilikom svojih boravaka u Kotoru⁶». A nije bio zanemarljiv ni broj naučnika raznog profila, potom stručnjaka, novinara i drugih, iz Jugoslavije i iz inostranstva, koji su nakon zemljotresa za svoj rad koristili neke istražene i raspoložive arhivske podatke o zemljotresima u prošlosti.

Međutim, u Crnoj Gori nije bilo razumjevanja da se pruži finansijska potpora za ovakav projekat. Međutim, viševjekovna iskustva sa ovog područja, gdje se prema nalazima stručnjaka događao «jedan razorni potres na deset godina, a deset manjih tokom jedne godine⁷», bila bi svakako dragocjena upravo sa stanovišta detaljnog razrađivanja preventivnih planova. Ubjeđeni smo da bi prethodna iskustva mogla naći primjenu u preciznijem predviđanju mogućih oštećenja i nepokretnog i pokretnog spomeničnog fundusa Crne Gore. Osim toga, podaci o stradanjima arhivalija u prošlosti podstakli bi makar stručnu javnost da ubuduće obrate veću pažnju na efikasniju zaštitu ovog kulturnog blaga.

O olakom shvatanju značaja informacija iz arhivskih izvora, a takođe o zanemarivanju oštećenja na arhivskoj građi, koja su po pravilu nenadoknadviva, najbolje govori sljedeći podatak sa naučnog skupa koji je organizovala Crnogorska akademija nauka i umjetnosti tri godine nakon katastrofalnog zemljotresa. Na skupu pod nazivom

6. Miloš Milošević, *Arhivska građa o zemljotresima u Kotoru i okolini*, u: *Kulturna baština Balkana i seizmički problemi, Radovi sa simpozijuma, Budva, 15. i 16. IV 1982*, Titograd 1983, str. 89-113.

7. Jelenko Mihailović, *Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg Južnog Primorja*, Srpska akademija nauk, Beograd 1947, str. 17.

„Kulturna baština Balkana i seizmički problemi“, od ukupno 20 radova jugoslovenskih i stranih naučnika, samo jedan je djelimično dotakao uništenje arhivske građe i to u prošlosti, ukazujući na mjere koje su tada preduzimate da se nešto spase od iznenadne katastrofe. Ovaj rad je bio ujedno i jedini apel da se u programima sanacije sveukupnog kulturnog blaga ne zaboravi njegov važan segment - arhivska građa⁸.

A što se moglo naučiti iz arhivskih dokumenata i uvrstiti u preventivne mjere nakon npr. razornog potresa iz 1667. godine, koji je bio gotovo identičan ovom iz 1979. po intezitetu, trajanju, ponavljanju udara i po površini na kojoj se osjetio (Crnogorsko primorje, Dubrovnik i obalu Albanije)? Ilustrovaćemo to kroz nekoliko primjera.

Iz procesa protiv sudskog kancelara Petra Bravija zbog propadanja arhivske građe (javnih knjiga i arhivalija) koje su se do kobnog zemljotresa 1667. čuvale u palači mletačkog providura u Kotoru⁹, može se naučiti da je trebalo arhivalije odmah izmjestiti iz srušenog objekta na sigurno i suho mjesto, jer zemljotres prate kiše, često i požari. Moguće su i druge nepogode, posebno što se Kotor nalazi u priobalnom dijelu, pa je potrebno predvidjeti podizanje nivoa mora i podzemnih voda. Upravo je 1667, usljed panike, napravljen propust i veliki dio važnih arhivalija je bio bespovratno uništen u obilnim kišama i poplavama koje su uslijedile. Takođe, iz pomenutog procesa se vidi još jedan bitan propust, a to je neophodnost da se prethodno precizno utvrdi (planira) ko je odgovorno lice i/ili lica koja su bila dužna da u vanrednoj situaciji brinu o spornim arhivalijama, potom da li su on i/ili oni bili dovoljno osposobljeni za tu složenu dužnost i dovoljno kompetentni da odlučuju što treba preduzimati sa vrijednom arhivskom građom. Da li je u ovom slučaju to mogao da bude samo i isključivo sudski kancelar? U ovom sporu je postavljeno i pitanje stručne odgovornosti, ali i nekih praktičnih prioriteta, jer sam vanredni providur je bio teško ozlijeđen i nalazio se zakopan u ruševinama pomenutog zdanja! Nametnulo se i pitanje da li je sudski kancelar smio samoinicijativno da donese odluku o premještanju javne građe i da li je bio u stanju da u potpuno porušenom gradu nađe adekvatan smještaj? Očigledno je da je za te odluke i poslove bio potreban tim ljudi, pa su zato pozvane da daju izjave i druge važne ličnosti iz gradske uprave, sudije Ivan Bolica i Franjo Buća, kao i predstavnik građana Tripun Palma.

Teško stanje i oštećenje arhivalija u ovom zemljotresu iz 1667. desio se i u drugim crnogorskim gradovima na primorju. Iz arhivskih izvora se može saznati za mjere koje su preduzimate za otklanjanje šteta na arhivskoj građi nakon katastrofe, što predstavlja bitan segment u planovima za vanredne situacije. Interesantan je primjer sa arhivskom građom u Budvi za čije obezbjeđenje od daljeg propadanja vanredni providur, doduše nakon dvadesetak godina od pomenutog zemljotresa, izdaje precizna «arhivistička» naređenja: spise treba složiti u fascikle, potom ih inventarisati i dalje adekvatno čuvati. Za te poslove je zadužio sudiju Opštinskog suda iz Budve i jednog predstavnika građana¹⁰.

U arhivskim izvorima o potresu iz 1667. vrlo poučan pokazatelj je i vremenski period koji je bio potreban da se kako-tako otklone ili ublaže štete od ove nesreće: tokom sljedećih nekoliko decenija

SUMMARY

Montenegro is now in the process of integration into the EU and after almost twenty years' long transition period, it has to establish a new system of values in all segments of life. This previous period was characterized by deficiency in legislation and by the improvisation in all fields. In the protection of cultural heritage, the laws from the nineties of the last century are still in effect. Usually, they weren't being supplemented by regulations and so all this legislation is not harmonized with the demands of the new age. In such circumstances, the protection and security of cultural heritage were neglected. Legal entities disaster plans disappeared with the disintegration of former Yugoslavia, and in Montenegro, they have not yet been replaced by the new ones. Following the experience of Montenegro during the last earthquake in 1979, as well as during the transitional changes, this paper focuses on the necessity for high quality disaster plans in archives and their importance, as well as on the prerequisites for their implementation in practice. The paper gives the overview of the situation with regard to the implementation of measures for the preventive protection of archival material in the State Archives and with other owners. The question is discussed as to whether archival sources should be a part of other professional and scientific data necessary for the drafting of quality disaster plans, like those of seismologists, meteorologists, military experts, and others. In 2006, the Montenegro National Security Strategy was adopted. However, it has not yet been applied either in the field of the protection of cultural heritage or archival material. With numerous factors which hinder the creation and implementation of disaster plans in the State Archives or with other owners, there is a lack of awareness about the importance of disaster plan for the safety of archival material and staff in archives, as well as the lack of funds for making optimum quality protection conditions. In that sense, in order to draft and implement disaster plans, Montenegro and the State Archives, should turn themselves towards the European funds asking for the financial support and assistance in the education and training of professional staff.

8. Miloš Milošević, *Arhivska građa o zemljotresima...* str. 109-110.

9. «Državni arhiv-Istorijski arhiv Kotor (DA IAK)», *Sudsko notarski spisi (SN) CVII, 987, 987/t, 991.*

10. «DA IAK», *Upravno-politički spisi Mletačke uprave (UPM) III, 22, 22/t.*

problem oštećenja građe se još uvijek javljao kao akutni problem, a posljedice uništenja arhivske građe osjećaju se do danas. Upravo ista situacija ponovila se i nakon zemljotresa iz 1979. godine!

U budućem planiranju aktivnosti u slučaju elementarnih i drugih nepogoda, posebno zemljotresa na ovom, dokazano vrlo trusnom području, mogu da budu od koristi i podaci iz bliže prošlosti - o mjerama koje su preduzeli arhivisti u Crnoj Gori 1979. godine da bi ublažili štete nastale u potresu. Nakon deset dana od zemljotresa arhivisti Kotorskog arhiva su bili na terenu sa anketnim formularima kako bi tačno utvrdili podatke «o stanju prostorija u kojima se građa nalazila u trenutku zemljotresa, o stepenu njenog oštećenja, eventualnim mogućim mjestima njenog premještanja, kao i o uslovima daljeg čuvanja¹¹». Nakon toga su kroz konkretne akcije pristupili spašavanju najugroženije građe, bilo da su nešto preuzimali u Arhiv i sami sređivali, bilo kroz davanje striktnih upustava imaocima o postupanju sa građom, posebno kada su u pitanju bila dokumenta koja su nakon zemljotresa oštećena kišom i poplavama. Organizovano je bilo niz predavanja i savjetovanja o otklanjanju posljedica i o budućem obezbjeđenju od sličnih iznenadnih situacija. Na žalost, uprkos vanrednim naporima arhivista u vremenu nakon zemljotresa, na čitavom priobalnom području Crne Gore stradalo je mnogo vrijedne arhivske građe, što je još jedan vrlo koristan nauk da prevencija treba da bude primarna¹².

Ne treba zaboraviti da, osim navedenih podataka o zemljotresima, brojna arhivska dokumenta nam svjedoče i o požarima¹³, o ratnim dejstvima ili krađi dokumenata, ili o premještanju građe od strane vojnih trupa¹⁴, ili o posljedicama čestih promjena uprava i državnog statusa i nebrige odlazećih vladara¹⁵, o krađi dokumenata i njihovoj preprodaji, i sl., što treba da posluži kao upozorenje, a istovremeno kao koristan podatak u predviđanju raznih faktora rizika i svih mogućih oblika opasnosti u planovima za vanredne situacije.

Arhivi u Crnoj Gori i planiranje preventivne zaštite

Ono što je posebno zabrinjavajuće i što treba podvući je da su poslije gotovo 30 godina od ovog teškog događaja koji je 1979. godine zadesio veći dio Crne Gore, procjene šteta od zemljotresa na arhivskoj građi i danas samo okvirne, posebno kada je riječ o onoj privatnom vlasništvu ili u registraturama. Mnogo tog materijala je još uvijek smješteno u neadekvatnim prostorima, obično u još uvijek u gomilama, nesređeno, ili u svežnjevima ili običnim kartonskim kutijama, izloženo raznim destruktivnim faktorima¹⁶. Što je najgore, ova katastrofa je već zaboravljena i svakodnevno smo svjedoci da se strogi normativi u gradnji objekata, zaštiti ljudskih života i kulturnog blaga na izuzetno trusnom području u Crnoj Gori, doneseni u godinama neposredno nakon zemljotresa, gotovo ne poštuju! U prilog tome najbolje govori podatak da u vremenu nakon dezintegracije Jugoslavije kod većine pravnih subjekata ne postoje planovi za vanredne situacije¹⁷, iako je, osim pomenutog zemljotresa, Crna Gora u proteklom periodu bila izložena brojnim faktorima visokog rizika kada je bezbjednost kulturne baštine u pitanju (ratno okruženje, česte promjene državnog statusa, vlasnička transformacija iz društvene u privatnu svojinu, nizak životni standard i pojava „crnog tržišta“, i sl.).

11. Jelena Antović, *Primjeri uništenja arhivske građe u zemljotresu 1667. godine i iskustva Istorijskog arhiva u Kotoru poslije 15. aprila 1979. godine*, u: «Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru», god. XXXIII-XXXIV, Kotor 1985-1986, str.147-161.

12. Kao možda najdrastičniji primjer možemo navesti uništenje opštinske građe u Kotoru kada je sa građevinskim otpadom na deponiju otpremljeno preko 8 kubika arhivalija!

13. U Kotoru je u požaru ogromnih ramjera 1453. izgorjela Biskupska palača sa svim vrijednim arhivalijama.

14. Npr. Komanda ratne luke i jugoslovenskih trupa Boke Kotorske 14. maja 1919. god. obavještava Kotarsko poglavarstvo Kotor o arhivi i knjigama koje je «neprijatelj» (austrijske trupe) odnio, posebno prilikom povlačenja iz Crne Gore, Albanije itd. Među odnesenim su dokumenta državnih i opštinskih nadležstava, arhivi i knjige novčanih zavoda i štedionica itd. Prema ovom izvještaju, jedan dio arhive i knjiga neprijatelj nije uspio iznijeti pa ih je «varvarski razbacao». Do izvjesne količine ovog materijala došli su trgovci i oni ih sa namirnicama prodaju. Zato je izdato naređenje da se akta traže svugdje i kada se pronađu da se sačuvaju, a protiv lica koja bi dalje uništavala ovu građu da se pokrene krivični postupak. (DA IAK, Opština Kotor, CLXXX, 847). Ili, kako je poznato, arhivska građa sudskog notarijata (1326-1795. god.) odnesena je 1943. god. najprije u Zadar, a potom u Veneciju, pa je tek na osnovu Pariskog mira vraćen 1949. najprije u Zadara, pa u Kotor. Tada je izgubljen i jedan svežanj dragocjenih spisa (sig. SN LD).

15. Godine 1883. kada se veći dio Crnogorske obale nalazio u sastavu Austro-Ugarske, Namjesništvo dalmatinsko sa sjedištem u Zadru je donijelo odluku da se formira centralni arhiv za čitavo područje istočne Jadranske obale, pa su tako i arhivalije iz Kotora preseljene tamo i ponovo je ova građa koja pripada Kotoru i Crnoj Gori vraćena, dosta oštećena, sa prazninama 1952. godine.

16. Arhivska građa u crkvama u Boki kotorskoj i okolini, Biskupijska biblioteka, arhivska građa Opštine Perast i Osnovne škole Perast sada, nakon brojnih seljenja u kartonskim kutijama, nesređena smještena je u Muzeju grada Perasta, Arhiv porodice Visković u Perastu koji je godinama bio u ruševnoj obiteljskoj kući izložen kiši i krađi, i dr.

17. Nakon raspada Jugoslavije, Crna Gora je sve do 2006. republika u dvočlanoj federaciji. Od zakona koji regulišu pitanje vanrednih situacija bili su: Zakon o odbrani (Sl. list SRJ, br. 43/94 u dijelu koji se odnosi na civilnu odbranu i zaštitu, Zakon o zaštiti od požara (Sl. list RCG, br. 47/92), Zakon o zaštiti od elementarnih nepogoda (Sl. list RCG, br. 57/92). U Državnom arhivu je 1997. usvojen Pravilnik o protivpožarnoj zaštiti. Međutim, s njim nisu bili upoznati zaposleni u svim odsjecima, niti se on dosljedno primjenjivao.

Koliko su podaci o prošlim stradanjima arhivskog i drugog kulturnog blaga poznati stručnoj javnosti u Crnoj Gori i/ili onima koji donose zakone i druge važne odluke o zaštiti kulturne baštine, i ako makar površno jesu, kako ih koriste kao iskustvo u prevenciji sličnih događanja u budućnosti, najbolje govori podatak da Državni arhiv Crne Gore sa svoja 24 odsjeka nema plan za djelovanje u vanrednim situacijama! Kada je riječ o privatnim arhivima o ovim planovima nema ni govora, a nije potrebno isticati koliko bi bilo važno obezbjediti vrijedne crkvene arhive. Slično stanje kao u Državnom arhivu je i u drugim kulturnim institucijama u Crnoj Gori, pa se mjere prevencije i planiranja za slučaj opasnosti ne sprovode ni za njihov fundus, pa samim tim ni za arhivsku građu koja je u njihovom posjedu¹⁸. Takođe, ove mjere se ne preduzimaju ni u registraturama.

Izvještaj «Stanje kulturne baštine Crne Gore», koje je za potrebe Vlade Crne Gore prije dvije godine uradilo Ministarstvo kulture i medija uz pomoć stručnjaka iz svih kulturnih institucija¹⁹, sadrži konstatacije o devastaciji kulturnog nasljeđa i ukazuje na opasnosti koje ga svakodnevno ugrožavaju, konstatuje se nedostatak sprovođenja preventivne zaštite, ali čak ni u prijedlozima mjera eksplicitno se ne naglašava potreba da se urade detaljni planovi za vanredne situacije. Ono što je zajedničko u ocjeni stanja kod svih oblika kulturne baštine je neodgovarajući odnos od strane njenih imalaca, gdje se misli na vlasnike, korisnike ili držaoce, na institucije zaštite, organe lokalnih vlasti i državne organe.

Što se tiče arhivske građe, brojni su činioци koji već u startu onemogućavaju efikasno planiranje za djelovanje u vanrednim situacijama. U Državnom arhivu Crne Gore samo četiri arhivske zgrade, odnosno tri prostora u drugim zgradama, su njegova vlasnost. Od svih raspoloživih prostora samo je pet objekata namjenski pravljeno za arhiv. To otežava donošenje jedinstvenog plana na nivou Državnog arhiva, kao i sprovođenje mjera preventivne zaštite posebno u onim arhivskim odsjecima koji su smješteni u zajedničkim zgradama sa drugim korisnicima prostora. Stanje je tu vrlo složeno i smatramo da je svakodnevno ugrožena fizička bezbjednost arhivske građe djelovanjem čitavog niza faktora visokog rizika na koje Državni arhiv gotovo i ne može da utiče.

Tabelarno prikazana ocjena sprovođenja preventivnih mjera zaštite u Državnom arhivu Crne Gore sa stanjem objekata u kojima je smještena državna arhivska građa, u dužini nešto preko 9 metara, izgledala bi ovako²⁰:

18. Ohrabruje podatak da su se nedavno predstavnici muzejske djelatnosti iz Crne Gore, tačnije Pomorskog muzeja CG u Kotoru, aktivno uključili u obuku koju organizuje ICOM: The Museums Emergency Programme (MEP), *Teamwork for Integrated Emergency Management for South East Europe TIEM-SEE* - the target region for TIEM 2007-2008 is South Eastern Europe, and especially the following countries: **Albania, Bulgaria, Bosnia & Herzegovina, Croatia, Macedonia, Montenegro, Moldavia, Romania, Serbia, Slovenia**. The Section of Museums and Cultural Objects of the Division of Cultural Objects and Intangible Heritage of UNESCO is supporting the initiative in the region. <http://icom.museum/mep.html>

19. «Stanje kulturne baštine Crne Gore», Podgorica 2006.

20. Snežana Pejović, Srđan Pejović, Smiljana Radusinović, *Izvještaj o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori (Report on archival activity in Montenegro)*, u: Stanje kulturne baštine Crne Gore, Podgorica 2006, p. 181-250.

Red. br.	NAZIV ARHIVSKOG ODSJEKA	VLASNIK prostora	kancelarijski prostor m ²	DEPO m ²	konzervatorska radionica m ²	izložbeni prostor m ²	biblioteka m ²	OSTALO m ²	UKUPNO m ²
1	CENTRALANA ZGRADA-CETINJE	ARHIV	368	750	120		64	267	1569
2	ODSJEK KOTOR	ARHIV	100	450			37	4	591
3	ODSJEK ISTORIJSKI ARHIV KOTOR	ARHIV	164	68		83	44	147	506
4	ODSJEK HERCEG NOVI	ARHIV	118	455				137	710
5	ODSJEK BERANE	ARHIV	36	200					236
6	ODSJEK BIJELO POLJE	ARHIV	24	90					114
7	ODSJEK DANILOVGRAD	ARHIV	31	49					80
8	KANCELARIJA ROŽAJE	CENTAR ZA KULTURU	6	34					40
9	ODSJEK PODGORICA	VOJSKA SCG	76	147					223
10	NOVI PERIOD PODGORICA	VLADA CRNE GORE	37	35					72
11	NOVI PERIOD PODGORICA	ISTORIJSKI INSTITUT	70						70
12	ODSJEK ULCINJ	CENTAR ZA KULTURU	21	184					205
13	ODSJEK BAR	CENTAR ZA KULTURU	46	207					253
14	ODSJEK BUDVA	CENTAR ZA KULTURU SKUPŠTINA OPSTINE	43	60					103
15	ODSJEK CETINJE	CETINJE	60	110				30	200
16	ODSJEK NIKŠIĆ	CENTAR ZA KULTURU SKUPŠTINA OPSTINE	78	560					638
17	KANCELARIJA ŠAVNIK	ŠAVNIK	25						25
18	KANCELARIJA PLUŽINE	ELEKTROPRIVREDA	20						20
19	ODSJEK KOLAŠIN	VELETRGOVINA KOMERC DEMOKRATSKA PARTIJA	12	50				6	68
20	KANCELARIJA MOJKOVAC	SOCIJALISTA	9	11					20
21	ODSJEK ANDRIJEVICA	DUVANSKI KOMBINAT	20	14					34
22	KANCELARIJA PLAV	CENTAR ZA KULTURU SKUPŠTINA OPSTINE	15	85					100
23	ODSJEK PLJEVLJA	PLJEVLJA	22	70					92
24	KANCELARIJA ŽABLJAK	KULTURNI CENTAR	6	20					26
SVEGA			1407	3649	120	83	145	591	5995

Legenda

Optimalno		Zadovoljavajuće		Osrednje		Loše	
-----------	---	-----------------	---	----------	---	------	---

O održavanju arhivskih zgrada koje su u vlasnosti Državnog arhiva brine Uprava za zajedničke poslove državnih organa Crne Gore. Osim Državnog arhiva, korisnici njihovih usluga su sve državne institucije, organi i organizacije, pa su zahtjevi veliki što se iz ograničenog budžeta ne može pokriti. Zbog toga je svaka intervencija na objektima arhivskih odsjeka dugoročan proces²¹, koliko god da je potreba za otklanjanjem nedostataka, često opasnih po arhivsku građu, hitna.

Osim problema sa nezadovoljavajućim stanjem objekata u kojima su arhivski odsjeci smješteni, problem je i nedostatak smještajnog prostora, pa je otežano redovno preuzimanje zrele građe iz registratura ili ako se morala preuzeti, u samom arhivskom odsjeku ona nije smještena na odgovarajući način, što otežava njenu zaštitu. Primjer imamo u zgradi Odsjeka Istorijskog arhiva u Kotoru gdje je vrlo značajna arhivska građa Austrougarskog katastra (od 1838. god.) nije smještena u namjenski pravljenoj depou, već u jednoj od kancelarija (parketni pod, drvenom pregradom je prostor odijeljen od drugih prostorija u zgradi, otvori su izloženi svjetlosti, vrijedne katastarske mape su smještene u starim drvenim ormarima preuzetim iz registrature, itd.) Sami depoi ni u zgradama koje su namjenski rađene ili adaptirane za arhive, nisu u potpunosti bezbjedni sa stanovišta

21. Proces realizacije posla usložnjava i zakonska regulativa da se za sve iznose preko 3.000 € mora raspisivati tender i birati, iz često nekoliko pokušaja, najbolja ponuda i izvođač.

opasnosti od požara (nemaju metalna vrata, nalaze se u gusto naseljenim gradskim jezgrima, često u neposrednoj blizini restorana i kuhinja²²), ili od prokišnjavanja (objekti sa ravnim krovom ili spoj između zgrada u starom gradskom jezgru Kotora, uglavnom loše urađena i termička izolacija i ona protiv kiše).

Sam postupak bezbjednog preuzimanja arhivske građe, u smislu njene dezinfekcije, dezinfekcije i deratizacije, nemoguće je ostvariti u postojećim objektima, čime se dovodi u opasnost već postojeća građa.

Naravno, regulisanje propisane temperature i vlažnosti u depoima nije sprovedeno, osim što su dvije zgrade Arhiva, u Kotoru i Cetinju, opremljene potrebnim uređajima, koji su potpuno ili djelimično van funkcije.

Veliki problem postoji u svim odsjecima Državnog arhiva i kada je riječ o smještaju građe u propisanim arhivskim policama ili arhivskim kutijama. Ovaj problem je manje izražen u područjima gdje se nakon katastrofalnog zemljotresa uz sanaciju objekta uspjela obezbjediti odgovarajuća oprema, shodno tadašnjim dostignućima i standardima na polju arhivistike, pa ovi arhivski odsjeci imaju metalne police i većina građe je u arhivskim kutijama. Procenat arhivske građe koja je u Državnom arhivu smještena u arhivskim kutijama kreće se od 70% do 85%²³, što svakako nije zadovoljavajuće, posebno što treba imati na umu da Državni arhiv ima samo nešto preko 9 km arhivske građe u svojim depoima! U skorije vrijeme se radi na tome da se obezbjede sredstva za nabavku nekiselih kutija, makar za odsjeke sa najstarijom arhivskom građom. Problem propisnog smještaja građe više je izražen u arhivskim odsjecima koji su ustanovljeni i počeli su sa radom nakon reformisanja i centralizacije arhivske službe Crne Gore 1992. godine, u kojima se još uvijek nalaze drvene police za smještaj znatnog dijela građe, depoi u ovim zajedničkim objektima u većini slučajeva nisu propisano odjeljeni i obezbjeđeni, ne postoji odvojen prostor za prijem građe i za njenu propisnu pripremu za odlaganje u depoe, ne vrši se kondicioniranje i sl.

Drastični primjeri ležernosti kako rukovodstva Državnog arhiva, tako i odgovornih organa u državi kada je riječ o sprovođenju preventivnih mjera da bi se preduprijedila katastrofa, najbolje se ogledaju na nekim zapanjujućim primjerima kao što je nepostojanja atesta za struju u arhivskim zgradama (npr. zgrada Istorijskog arhiva u Kotoru), ili nepostojanja savremene opreme za otkrivanje požara i brze intervencije²⁴, dotrajale vodovodne instalacije, većina odsjeka nema osoblje za održavanje čistoće ili se ono povremeno angažuje, ne postoji video nadzor, izdaju se originali čak i najstarije građe na korišćenje, vrši se njeno kopiranje obično na kseroks-aparatu²⁵, nedosljednost u poštovanju Zakona o zabrani pušenja na javnim mjestima, i sl.

Što se tiče mjera konzervacije i restauracije, u okviru Državnog arhiva Crne Gore nakon 1992. godine formiran je Sektor za tehničku zaštitu arhivske građe. Iako je u prvih par godina pažnja bila usmjerena na organizovanje ovog odjela za tehničku zaštitu arhivske građe, tj. za konzervaciju i restauraciju, mikrofilmovanje arhivske građe i knjigoveznicu, danas se može konstatovati da je malo što od tog am-

22. Drastičan primjer je Arhivskog odsjeka u Kotoru, gdje se na zidove prijemnog odjeljenja i dva depoa naslanja kuhinjski prostor restorana sa grilom. U jednom od tih depoa smješten je i jedan dio stare arhivske građe Odsjeka Istorijski arhiv Kotor.

23. *Izvjestaj o arhivskoj djelatnosti...*, str. 235.

24. Postoje samo hidranti i ručni aparati za gašenje požara prahom koji se nerodovno servisiraju, čak sa pauzom od više godina, iako je obaveza srevisiranja svakih 6 mjeseci.

25. Zbog nedostatka mikrofilmovanih kopija ili digitalizovanih u arhivskim odsjecima se krši Odluka Stručnog kolegijuma Državnog arhiva od 22. marta 1996. (br. 02-396, 9. april 1996) donesena na osnovu Zakona o državnim službenicima Crne Gore (čl. 53, RCG 45/91) da se zabranjuje kopiranje arhivske građe koja je nastala do 15. maja 1945. godine.

bicioznog plana realizovano. Iako je ovo trenutno jedina radionica u Crnoj Gori za tehničko-tehnološku zaštitu papira, ona oskudjeva u kadru, opremi, potrebnom materijalu za rad, a neophodno bi bilo formirati hemijsko-biološku i fizičku laboratoriju. U okviru ovog Odjeljenja, sa oskudnom opremom, sredstvima za rad i kadrom, godišnje se konzervira, odnosno restaurira oko 8.000 dokumenata. Velik procenat oštećene građe nalazi se u fondovima Odsjeka za sređivanje i obradu starog perioda - Cetinje. Taj procenat se kreće od 40 - 50%²⁶. Takođe je kritično stanje i sa najstarijom arhivskom građom u Istorijskom arhivu u Kotoru. U periodu od 2000. do 2003. godine za potrebe Kotorskog arhiva izvršena je restauracija upravno-političkih spisa (3 rukopisna svežnja, 18. v.) i austrougarskih karata i manuala katastarskih opština Kotor i Tivat²⁷.

Međutim, podaci o potpunom odsustvu organizovane i planске brige države, a i arhiva u pogledu sprovođenja ovakvog vida zaštite arhivske građe najevidentniji su kada se pogleda što je od 1949, kada je osnovana prva arhivska institucija u Crnoj Gori²⁸, do danas preduzeto na najstarijoj i vrlo oštećenoj arhivskoj građi. U Odsjeku Istorijski arhiv Kotor, od ukupne količine sudsko-notarskih spisa, fonda jedinstvenog po starosti i značaju za Crnu Goru i njeno okruženje, konzervirano i restaurirano je do danas (u laboratorijama u i van Crne Gore) svega 0,5% cjelokupnog fonda. Ili, kod takođe značajnog arhivskog fonda - Upravno-politički spisi Mletačke uprave u Kotoru (1684-1797), koji su uglavnom u vrlo lošem stanju, samo oko 15% građe je konzervirano i restaurirano²⁹.

Što se tiče mikrofilmovanja i digitalizacije arhivske građe u Državnom arhivu, ona se ne obavlja. U okviru istog Odsjeka za tehničku zaštitu postoji i mikrofilmska laboratorija koja na žalost ne radi. U nedostatku organizovanih mjera mikrofilmovanja i digitalizovanja arhivske građe, treba istaći pozitivan primjer samoinicijative Odsjeka Istorijski arhiv Kotor, gdje je relativno skromna kompjuterska oprema koja je dobijena isključivo donacijama, uz dodatno angažovanje i samoinicijativu zaposlenih, upotrebljena da se gotovo u cjelosti digitalizuje najoštećeniji dio austrougarskog katastra, koji se trenutno najviše koristi³⁰.

Dakle, Crna Gora ne posjeduje mikrofilmovane ili digitalizovane kopije čak ni svog najstarijeg i najvrednijeg arhivskog kulturnog nasljeđa, što je bila njena obaveza da izvrši i prema planovima za slučaj opasnosti u bivšoj jugoslovenskoj federaciji!

Uz sve rečeno treba dodati da arhivski odsjeci nemaju na odgovarajući način riješen nadzor objekata, bilo da su u pitanju stražari ili video nadzor. Postoji veliki rizik za oštećenje ili čak krađu arhivskih dokumenata. To je posebno izraženo u Istorijskom arhivu Kotor, kao i u drugim odsjecima na Crnogorskom primorju, koji imaju izrazito mali broj uposlenih, a veliki broj korisnika, posebno u zadnjih nekoliko godina radi intezivnijeg korišćenja stare katastarske građe. Kontrola od oštećenja ili krađe je praktično nemoguća!

Posebno treba naglasiti da je faktor rizika za arhivsku građu, posebno za onu u primorskim arhivima, posebno visok tokom turističke sezone. Osim višestrukog povećanja broja stanovništva u gradskim jezgrima, intezivnijeg rada restorana i kafića koji su u neposrednoj blizini arhiva, povećanja rizika od požara zbog visokih tem-

26. Izujestaj o arhivskoj djelatnosti, ... str. 238.

27. U stručnoj literaturi još u 19. vijeku mogu naći podaci eminentnih naučnika kao što je Konstantin Jiriček koji govore o velikom oštećenju kotorske arhivske građe. Dakle, ta oštećenja, bez obzira na poboljšane uslove za smještaj i arhivske i bibliotečke građe, posebno nakon 1979. godine, nisu na odgovarajući način i u obimu u kojem bi to trebalo raditi sanirana, a poznato je da taj proces napreduje i širi se i na onaj materijal koji ranije nije bio zahvaćen oštećenjem. U smislu preventivne zaštite alarmantno je da ne postoje detaljni registri arhivske i bibliotečke građe koja je pohranjena na području Kotora, grada svjetske kulturne i prirodne baštine, a potom precizne evidencije o stanju ovog materijala sa određivanjem prioriteta i metoda njegove zaštite. Zabrinjavajući je podatak da je tako mali procenat ovog materijala konzerviran i restauriran, kao i da nije mikrofilmovan. Ovo pokazuje koliko je briga o ovom segmentu kulturne baštine Kotora i Crne Gore na vrlo niskom stupnju. (Snežana Pejović, *O Zaštiti i valorizaciji arhivske i bibliotečke građe koja se nalazi u Kotoru*, u: «Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru», god. LIII, Kotor, 2005, str. 349-370.)

28. Državni arhiv u Kotoru, kasnije Istorijski arhiv Kotor.

29. Snežana Pejović, *O Zaštiti i valorizaciji arhivske i bibliotečke građe...*

30. U okviru granta Štajerske vlade u okviru njihovog programa „Know-How“, izvršena je digitalizacija najstarijeg svežnja manuskriptata notarskih spisa (1326. god.), kao i svežnja iz Biskupskog arhiva Kotor (1443. god.), njihova konzervacija i urađene su reprografске kopije obje knjige.

peratura, posebnu opasnost predstavljaju razne kulturne manifestacije na otvorenom, kada se, kako je slučaj u Kotoru, traže za upotrebu i arhivske prostorije (za TV prenose, fotoreporterima za snimanje, prizemlje Arhiva za privremeno odlaganje pozorišnog mobilijara i sl.), sa obrazloženjem da se radi o događajima od opšteg interesa!

Arhivsko kulturno blago u Crnoj Gori nije valorizovano i nije izvršena njegova kategorizacija, što je dodatna otežavajuća okolnost u procesu kreiranja planova za vanredne situacije u kojima se, na osnovu ovog preduslova, predviđaju prioriteta zaštite i posebne potrebe za određene vrste arhivskog materijala.

Kada se i govori o mjerama sigurnosti i zaštite u arhivima, posebno u ovom periodu tranzicije, obično se zaboravlja na zaštitu ljudi koji rade sa arhivskom građom i to po pravilu u vrlo otežanim i nepropisnim uslovima, pogubnim za njihovo zdravlje. Iako Crna Gora ima *Zakon o zaštiti na radu*, koji je inoviran i usklađen sa evropskom legislativom (usvojen 2004.) njegove odredbe nisu inkorporirane ni u postojeći *Zakon o arhivskoj djelatnosti*, pošto je na snazi još uvijek onaj iz 1992, niti su se u međuvremenu donosili pravilnici u Državnom arhivu koji bi implementirali i odredbe ovog zakona. Jednom riječju, većina uposlenih u Državnom arhivu, a takođe i kod drugih imalaca arhivske građe u Crnoj Gori, radi u vrlo otežanim uslovima krajnje opasnim po zdravlje. Politika zapošljavanja koja se sprovođila u prethodnom periodu u Državnom arhivu, a to je neposredno povećanje broja uposlenih u nekim arhivskim odsjecima, kadrovsko slabljenje odsjeka koji zbog prirode arhivske građe i/ili zahtjeva korisnika imaju potrebu za daleko većim brojem uposlenih i njihovom složenijom obukom, niske plate, su faktori koji dodatno usložnjavaju uslove rada.

O mjerama za preventivnu zaštitu arhivske građe koja je trajno pohranjena u okviru drugih institucija, kao što su crkve, muzeji, biblioteke, vrlo je teško govoriti sa stanovišta arhivske službe Crne Gore s obzirom na to da se ovdje zapravo radi o depoima ili skladištima sa arhivskim materijalom koji nisu registrovani kao posebne arhivske institucije. Prema tome, taj arhivski materijal dijeli sudbinu drugog kulturnog blaga koje je vlasnost ovih privatnih i državnih institucija i nadzor od strane Arhiva je otežan ili nemoguć.

Što se tiče vjerskih zajednica u Crnoj Gori³¹, za pojedina crkvena spremišta sa većom količinom najstarijih arhivalija, odomaćio se u stručnoj i naučnoj javnosti i literaturi naziv crkveni arhivi³². Međutim, postojeći status crkvenih arhiva organizaciono uklopljenih u crkvenu administraciju, veoma je nepovoljan, između ostalog, za plansku i dosljedno sprovedenu zaštitu arhivske građe. Ta nepovoljnost obično se ogleda u permanentnom nedostatku crkvenih ili državnih sredstava koja bi se izdvajala i usmjeravala za njen adekvatan smještaj, opremu i tehničko-tehnološku zaštitu, na obezbjeđenje stručnog kadra i sl.

Navešćemo za sada kao najbolji primjer Biskupski arhiv Kotor (posjeduje arhivske fondove u kontinuitetu od 1434. godine do danas), iako je to još daleko od optimalnih uslova i propisane brige o arhivskoj građi. Zahvaljujući ulaganju Katoličke crkve u popravak svojih objekata u Kotoru, što je intezivirano nakon zemljotresa iz 1979. godine, Kotorska biskupija je prije par godina dodijelila

31. Arhivska građa je stvarana i nastaje u okviru pravoslavne i katoličke crkve i islamske zajednice.

32. Npr. Arhiv Mitropolije crnogorsko-primorske, Arhiv i Biblioteka Srpske pravoslavne crkve Kotor, Biskupski arhiv Kotor, Nadžupski arhiv crkve sv. Nikole - Perast.

namjenski adaptiranu zgradu od 170 m² za svoj centralni arhiv. Takođe, i biskup je naknadno obezbjedio adekvatnu opremu (kompakt-sistem arhivskih stalaža), a dobijene su kao pomoć i arhivske kutije i fascikle od Državnog arhiva Hrvatske, tako da ovdje imamo osnovne preduslove da se zaštiti taj vrijedni materijal i sprovede određena priprema za vanredne situacije. Međutim, znatan dio građe Katoličke crkve u Crnoj Gori sa područja Kotorske biskupije čuva se u župnim crkvama (uglavnom datira od 16. do 19. vijeka)³³ i uslovi smještaja i zaštite su uglavnom ispod osnovnih minimuma.

Nezadovoljavajuće stanje je sa građom pravoslavne provenijencije koja je pohranjena u Mitropoliji crnogorsko-primorskoj na Cetinju ili u pravoslavnim crkvama na teritoriji Crne Gore³⁴. U Srpskoj pravoslavnoj crkvi u Kotoru (materijal s početka 18. vijeka), zahvaljujući zemljotresu 1979. godine obezbjeđen je namjenski prostor za smještaj arhiva i biblioteke, ali bez adekvatne opreme, tako je ovaj materijal za sada samo djelimično zaštićen od raznih rizika i ubrzanog propadanja.

Slična situacija je i sa arhivskom građom Islamske vjerske zajednice, koja ne posjeduje jedan centralni arhiv, već se građa čuva na više mjesta (u Mešihatu Islamske zajednice u Crnoj Gori, kao izvršnom organu i u odborima Mešihata u nekim gradovima Crne Gore) u takođe nepropisnim uslovima.

Moglo bi se reći da je nešto bolja situacija u pogledu brige o onoj arhivskoj građi i uslova njenog smještaja, koja se nalazi u muzejima i bibliotekama, jer je ona dio stručne brige o eksponatima ili bibliotečkom materijalu. Ipak, uprkos postojanju profesionalne svijesti kako treba sprovoditi brigu o zaštiti, u najvećem broju slučajeva nizak budžet je glavni faktor koji ometa da se obezbjede adekvatni uslovi i za arhivsko kulturno blago koje je u posjedu ovih srodnih institucija³⁵.

Najviše zabrinjava situacija kada je u pitanju sprovođenja mjere preventivne zaštite arhivske građe u registraturama. Smatramo da je na ovom planu vrlo malo urađeno i sa nivoa Državnog arhiva, nadležnih državnih organa i samih stvaraoca i imalaca građe. Zato je potrebno hitno djelovati i osavremeniti metode nadzora nad registraturama i procese zaštite ove građe, odrediti prioritete po principu i načinu njihove valorizacije i kategorizacije, podići nivo svijesti odgovornih i uposlenih o njihovoj obavezi da brinu o ovom materijalu prema važećim zakonima i da ih dosljedno sprovedu. Posebno treba na državnom nivou stvoriti prostorne, stručne i sve neophodne preduslove da se arhivska građa, po isteku rokova čuvanja, registraturski sređena, preuzima i smješta u Arhiv, a ne da zbog ograničenih smještajnih kapaciteta Državnog arhiva, bude izložena raznim faktorima rizika u neprimjerenim skladištima. Možda bi trebalo razmisliti da se kao obaveza stvaralaca i imalaca, uz Pravilnik o kancelarijskom poslovanju, u registraturama prave i planovi za preventivnu zaštitu i zaštitu arhivske građe u vanrednim okolnostima. S obzirom na oskudna finansijska sredstva u kulturnim institucijama u Crnoj Gori i u konkretnom slučaju u Državnom arhivu, bilo bi uputno dio tereta preventivne zaštite, kao na primjer mikrofilmovanje građe ili konzervaciju najvrednijih dokumenata, prebaciti na neke od registratura, jer mnoge od njih raspoložu daleko većim budžetom nego što su izdvajanja za arhivsku službu i arhive u Crnoj Gori.

33. Precizna evidencija o tome je urađena za „Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki“ Istorijskog arhiva Kotor, štampan u Kotoru 1977, dakle dvije godine prije katastrofalnog zemljotresa.

34. Treba napomenuti da je veliki dio ove viševjekovne vjerske institucije mnogo puta stradao upravo u tim vanrednim prilikama, u ratovima, požarima, krađama i sl. Na primjer, poznato je da je veliki dio građe uništen tokom Drugog svjetskog rata, premda uništavanje imamo i kasnije, kao npr. 1952. godine spaljeni su manastirski arhiv i biblioteka u manastiru Morača.

35. Obično nije obezbjeđen adekvatan prostor za smještaj arh. građe, ona nije odložena u arh. kutije i na metalne stalaže, nije obezbjeđena posebna prostorija, nema stručnih lica za sređivanje i obradu arh. građe, itd.

Državna strategija Crne Gore u oblasti vanrednih situacija i njena implementacija u arhivsko zakonodavstvo

Tranzicioni procesi u Crnoj Gori obuhvatili su reformu vojske i policije, pa su i aktivnosti za ponašanje u vanrednim situacijama na državnom nivou korijenito izmjenjene. Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave pretrpjelo je značajne promjene u pogledu organizacije i nadležnosti. U okviru pet upravnih oblasti u kojima ovo ministarstvo ostvaruje svoje upravne funkcije je i Oblast vanrednih situacija i civilne bezbjednosti. Tako je, kao organizaciona jedinica Ministarstva, formiran Sektor za vanredne situacije i civilnu bezbjednost sa načelnikom na čelu. Ovaj sektor vrši poslove i zadatke u skladu sa *Zakonom o zaštiti od požara* i drugim zakonima i podzakonskim aktima, koji regulišu oblasti upravljanja u vanrednim situacijama, zaštite i spašavanja, upravljanja rizicima i sanacijom posljedica u vanrednim situacijama sa ciljem sprečavanja i otklanjanja opasnosti od svih rizika vanrednih situacija, kako prirodnih, tako i tehničko-tehnoloških, kao i nuklearnih, hemijskih, bioloških i radioloških kontaminacija, nad ljudima i materijalnim dobrima i brine o tehničkoj zaštiti objekata, a posebno objekata od šireg društvenog interesa³⁶. Crna Gora je nakon Slovenije jedina zemlja u regionu koja je donijela i važan dokument, *Strategiju nacionalne bezbjednosti Crne Gore*³⁷, (2006. god.) u skladu sa preporukama sadržanim u *Strategiji iz Jokohame* i planom akcija za sigurniji svijet usvojenim od strane Ujedinjenih nacija. Ovim dokumentom se, između ostalog, reguliše „stvaranje institucionalnih uslova za uspostavljanje harmonizovane mreže postojećih i novih institucija za pravovremeno, organizovano i efikasno djelovanje u vanrednim situacijama u Crnoj Gori, jačanje svijesti građana o značaju i potrebi organizovanog i efikasnog društvenog djelovanja u vanrednim situacijama, uz aktivno i organizovano učešće samih građana u tim procesima“³⁸. U okviru regulisanja unutrašnje bezbjednosti predviđeno je uz ostalo i „planiranje, organizacija i sprovođenje zaštite istorijskih i kulturnih dobara“³⁹. Strategija predviđa aktivno uključanje i organa lokalne samouprave, institucija i pojedinaca i takođe predviđa sadejstvo u svim akcijama na regionalnom nivou, s obzirom da rizični događaji obično ne pogađaju samo jedno mjesto ili državu, već su to obično katastrofe širih, regionalnih razmjera. U međuvremenu su usvojena i potrebna zakonska akta, kao što je *Zakon o zaštiti i spašavanju*, (2007. god.), koji reguliše spašavanje „i kulturnog nasljeđa od posljedica prirodnih nepogoda, požara, epidemija, epizootija, epifitotija i drugih nesreća odnosno rizika“⁴⁰.

Prema tome, kod planiranja zaštite i spašavanja osnovni dokument za upravljanje vanrednim situacijama u Crnoj Gori je Nacionalna strategija. Zakon obavezuje da se planovi za zaštitu i spašavanje donose na nivou države, tzv. nacionalni akcioni planovi, potom su predviđeni opštinski planovi, kao i pojedinačni planovi privrednih društava, drugih pravnih lica i preduzetnika. Ministarstvo unutrašnjih poslova, između ostalog daje saglasnost na planove i utvrđuje programe za opremanje i razvoj sistema zaštite i spašavanja u Crnoj Gori, daje uputstva za upravljanje u zaštiti i spašavanju i predlaže mjere učesnicima zaštite i spašavanja, vrši inspekcijski nadzor nad objektima i instalacijama u vezi primjene mjera zaštite od požara, eksplozija

36. <http://www.mup.vlada.cg.yu/vijesti.php?akcija=rubrika&rubrika=10>

37. <http://www.gom.cg.yu/files/1170082263.doc>

38. <http://www.vlada.cg.yu/minunutr/index>.

39. <http://www.vlada.cg.yu/vijesti.php?akcija=vijesti&cid=152972>.

40. "Zakon o zaštiti i spašavanju", <http://www.gom.cg.yu/files/1207919995.doc>.

i drugih rizika koji mogu ugroziti ljude i materijalna dobra⁴¹.

Dakle, zadnjih par godina Crna Gora je preduzela značajne korake u pogledu donošenja zakonske regulative za djelovanje u vanrednim situacijama i postavila temelje državne strategije na ovom planu u skladu sa zahtjevima Evropske unije i Ujedinjenih nacija. Osim toga, nakon dobijanja nezavisnosti, Crna Gora je potpisala i čitav niz konvencija UN iz različitih oblasti, pa i onih iz oblasti zaštite kulturnih dobara⁴².

Međutim, postavlja se pitanje koliko je javnost u državi upoznata sa svim ovim procesima i što se uradilo da ove važne mjere, posebno one iz *Strategije nacionalne bezbjednosti*, postanu obavezujuće i zažive u praksi.

Crna Gora, kao mlada država koja se ubrzano sprema za ulazak u Evropsku uniju, zbog brzine procesa pridruživanja često formalno donosi mnoga zakonska rješenja. Implementacija mjera u prevenciji i zaštiti od vanrednih situacija nije stvar koja može da trpi preveliko odlaganje. Ipak, sudeći prema stanju u Državnom arhivu, kao i u drugim institucijama koje brinu o kulturnom nasljeđu, Nacionalna strategija nije uopšte predstavljena, niti je sa nivoa države nametnuta obaveza da ove institucije hitno pristupe izradi sopstvenih, pojedinačnih planova. Što se tiče arhivske službe u Crnoj Gori i Državnog arhiva, sada je pravi trenutak da se pozabavimo i ovim važnim pitanjem i da se to zakonski reguliše, s obzirom da je urađen Nacrt Zakona o arhivskoj djelatnosti i sam zakon je u završnoj fazi i pred usvajanjem.

Zaključak

Očigledno je da su okolnosti u Crnoj Gori, u postupku pridruživanja Evropskoj uniji, sazrele da se izađe iz nedefinisanog i dosta konfuznog načina življenja koji je obilježio tranzicione procese u protekle skoro dvije decenije. Nacionalna strategija za vanredne situacije, uz sve ostale međunarodne konvencije, sporazume i sl. o zaštiti kulturnog blaga, potpisane od strane Crne Gore, obavezujuća je i za arhive, kao pravne subjekte i arhivsku službu uopšte. Pitanje je koliko je rukovodstvo Državnog arhiva, kao i Ministarstvo kulture, sporta i medija, kao nadležni organ za praćenje zakonitosti rada Arhiva, u ovom trenutku svjesno da je primarna dužnost arhiva da shodno međunarodnim standardima i preporukama zaštititi i osigura arhivsko nasljeđe i omogućiti njegovo bezbjedno korišćenje. Takođe, koliko su oni svjesni da je i u Državnom arhivu i kod ostalih imalaca zaštita i bezbjednost arhivske građe na vrlo niskom stupnju i u kojoj mjeri sagledavaju postojeće i potencijalne rizike za njenu dugoročnu bezbjednost? Generalno Crna Gora i odgovorni organi vlasti treba hitno da se pozabave stvaranjem podesnog ambijenta u državi, koji bi doprinio većoj brizi i zaštiti arhivske građe (kao na primjer, hitno rješavanje legislative, ne samo arhivske, kako bi se spriječilo uništavanje i otuđivanje kulturnog blaga, kontrola tržišta antikviteta na što se ne obraća pažnja, izgradnja savremenih i namjenskih objekata, razvoj radionice za konzervaciju, mikrofilmovanje i digitalizaciju, podizanje nivoa obučenosti kadra, itd.) Druga važna stvar je da u ovom trenutku Crna Gora mora da obezbjedi pozamašnu finansijsku potporu i investira u Državni arhiv, kako bi se stvorili elementarni uslovi kako

41. isto, čl. 37, str. 10.

42. Što se tiče pitanja zaštite kulturnih dobara, Crna Gora je, takođe, prosljedila instrumente sukcesije (20. aprila 2007.) za slijedeće konvencije, sporazume i protokole UNESCO: *Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba sa vezom za izvršenje konvencije*, usvojena 14. maja 1954. g. u Hagu; *Protokol prvi za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, izrađen 26. marta 1999. u Hagu; *Protokol drugi za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba*, izrađen 26. marta 1999. u Hagu; *Konvencija o sredstvima zabrane i spriječavanja nelegalnog uvoza, izvoza i transfere vlasništva kulturnih dobara*, usvojena 14. novembra 1970. u Parizu; *Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine*, usvojena 16. novembra 1972. u Parizu. Od Sporazuma otvorenih samo za zemlje članice, koji su potpisani i ratifikovani i od strane Crne Gore, (stupanje na snagu 6. juna 2006.) je i *Evropska konvencija o kulturi*.

<http://www.gom.cg.yu/files/1179506446.pdf>.

u Arhivu, tako i kod ostalih imalaca za sprovođenje mjera primarne zaštite arhivske građe i na toj osnovi da se pristupi njenoj dugoročnijoj zaštiti kroz izradu planova za vanredne situacije. Prijedlozi stručnih timova iz kulturnih institucija u Crnoj Gori u izvještaju «Stanje kulturne baštine u Crnoj Gori»⁴³ su da se hitno mora u okviru Ministarstva kulture, sporta i medija organizaciono i kadrovski ojačati *Sektor za kulturnu i prirodnu baštinu* i tako obezbjediti efikasnije ostvarivanje nadzora nad zakonitošću rada institucija koje se bave zaštitom kulturnog blaga. Treba raditi na stvaranju svih preduslova da se u zaštiti kulturnog blaga u Crnoj Gori implementiraju najnovija međunarodna saznanja i iskustva.

Na žalost, očigledno da u Crnoj Gori još uvijek ne postoji svijest o potrebi za urgentno djelovanje u ovom pravcu i čini se da je u ovim okolnostima planiranje zaštite arhivske građe za slučaj opasnosti obaveza na koju se zaboravilo.

Postojeća organizacija arhivske službe u Crnoj Gori, iako postoji centralizovana institucija Državnog arhiva, nije podesna da se donese jedinstven plan za vanredne situacije s obzirom na to da su uslovi u arhivskim odsjecima vrlo različiti počev od vrste arhivske građe koju posjeduju i njenog značaja, starosti, oštećenja i sl., potom geografskih i klimatskih faktora gdje se nalaze odsjeci, do različitih uslova smještaja, gazdovanja arhivskim objektima, njihove različite opremljenosti, različitog nivo obučenosti arhivskog kadra, broja zaposlenih koji nije u skladu sa realnim potrebama arhivskih odsjeka.

Zbog svega naprijed rečenog, smatramo da je na planu zaštite kulturnog blaga, a posebno arhivske građe, Crnoj Gori u ovom trenutku neophodna pomoć međunarodne zajednice, kako u edukaciji i obuci svih subjekata koji su uključeni u njenu zaštitu (organa, organizacija, NVO sektora, šire javnosti), tako i u obezbjeđivanju solidne materijalne potpore za donošenje i implementiranje svih kratkoročnih i dugoročnih planova zaštite, pa i onih za vanredne situacije. U skladu sa Nacionalnom strategijom treba razmišljati i o zajedničkim projektima zaštite i bezbjednosti arhivske građe na regionalnom nivou.

Literatura i izvori

Antović, Jelena, *Primjeri uništenja arhivske građe u zemljotresu 1667. godine i iskustva Istorijskog arhiva u Kotoru poslije 15. aprila 1979. godine*, u: «Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru», god. XXXIII-XXXIV, Kotor 1985-1986, str.147-161.

Guidelines on Disaster Prevention and Control in Archives, International Council on Archives, December 1997, No. 11.

«Državni arhiv-Istorijski arhiv Kotor (DA IAK)», Opština Kotor, CLXXX, 847

DA IAK, Upravno-politički spisi Mletačke uprave (UPM) III, 22, 22/t.

DA IAK, Sudsko notarski spisi (SN) CVII, 987, 987/t, 991.

<http://www.gom.cg.yu/files/1170082263.doc>

<http://www.gom.cg.yu/files/1179506446.pdf>

43. «Stanje kulturne baštine u Crnoj Gori», Podgorica 2006.

<http://icom.museum/mep.html>

<http://www.mup.vlada.cg.yu/vijesti.php?akcija=rubrika&rubrika=10>

<http://www.vlada.cg.yu/minunutr/index>

<http://www.vlada.cg.yu/vijesti.php?akcija=vijesti&id=152972>

Izveštaj o arhivskoj djelatnosti u Crnoj Gori (Report on archival activity in Montenegro),/ Snežana Pejović, Srđan Pejović, Smiljana Radusinović, u: Stanje kulturne baštine Crne Gore, Podgorica 2006, p. 181 - 250.

Mihailović, Jelenko, *Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg Južnog Primorja*, Srpska akademija nauk, Beograd 1947, str. 17.

Milošević, Miloš, *Arhivska građa o zemljotresima u Kotoru i okolini*, u: *Kulturna baština Balkana i seizmički problemi, Radovi sa simpozijuma, Budva, 15. i 16. IV 1982*, Titograd 1983, str. 89 - 113.

Pejović, Snežana, *O Zaštiti i valorizaciji arhivske i bibliotečke građe koja se nalazi u Kotoru*, u: *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, god. LIII, Kotor, 2005, str. 349-370.

Preservation Leaflets, <http://www.nedcc.org/resources/introduction.php>

Stanje kulturne baštine Crne Gore, Podgorica 2006.

Uvodna riječ predsjednika Organizacionog odbora dr Slavka Mijuškovića, u: *Kulturna baština Balkana i seizmički problemi, Radovi sa simpozijuma, Budva, 15. i 16. IV 1982*, Titograd 1983.

Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki, Kotor 1977.

Zakon o opštenarodnoj odbrani, u: «Službeni list SFRJ», br. 21/82.

http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uradni_listi/00000218.pdf

Zakon o zaštiti i spašavanju, <http://www.gom.cg.yu/files/1207919995.doc>

Zakon o zaštiti na radu, «Službeni list RCG, br. 79/2004.

